

ОСОБЛИВОСТІ ЛІТЕРАТУРНИХ ПОРТРЕТІВ ІВАНА САВИЧА

В статье рассмотрены особенности литературных портретов в книге Ивана Савича, охарактеризована творческая манера автора при создании индивидуальных образов конкретных людей.

Ключевые слова: *воспоминания, литературный портрет.*

У статті розглянуті особливості літературних портретів у книзі Івана Савича, охарактеризовано творчу манеру автора при створенні індивідуальних образів конкретних людей.

Ключові слова: *спогади, літературний портрет.*

In the article considered literary portraits in the book of Ivan Savich, characterized creative manner of author in creating individual images of real people.

Key words: *memories, literary portrait.*

Одним із найбільш поширених жанрів мемуарної прози є літературний портрет. У працях вітчизняних і зарубіжних учених В. Трикова, М. Уртмінцевої, О. Маркової, І. Василенко розглядаються ознаки літературного портрета як мемуарного жанру, аналізується його структура, досліджуються особливості поетики майстрів портретного жанру.

Як жанр мемуаристики, літературний портрет допомагає автору цілісно зобразити конкретну реальну людину у всій її багатогранності та неповторності; це розповідь про події з життя людини, риси її вдачі, діяльність, що постає з особистих спогадів автора.

У жанрі літературного портрета написані спогади багатьох українських письменників, серед яких Юрій Смолич, Ірина Жиленко, Григорій Костюк, Терень Масенко та ін. Кожен з авторів зробив свій внесок у розвиток портретного жанру, образи, створені ним, характеризуються індивідуальністю і точно передають неповторність мислення, мови, поведінки, творчої біографії зображуваної людини. Згадані письменники працювали в різний час і в різні періоди створили свої портретні шедеври. У 60-х роках ХХ століття побачила світ

трилогія Юрія Смолича, у 80-ті роки вийшов роман Тереня Масенка, у кінці 90-х років були видані мемуари Григорія Костюка й Ірини Жиленко. Актуальність творів, у центрі яких жива натура, конкретна людина, відома особистість, показ її життя на тлі певної доби, не минає.

У кінці 80-х років ХХ століття побачила світ книга спогадів Івана Савича про друзів, письменників, діячів культури під назвою «Розвідники весни». За деякий час книга була перевидана, що свідчить про зацікавленість читача долею зображених українських письменників і вміння талановитого автора розповісти про події їх особистого, творчого і суспільного життя. Перевидана книга дещо відрізняється змістом від першої. Так, до попередньої книги входили оповіді про друзів і знайомих письменника, до книги, яка вийшла у 1990 році, ввійшли тільки розповіді про письменників.

У статті ми ставимо за мету розглянути особливості літературних портретів у книзі Івана Савича «Розвідники весни».

Іван Савич — творчий псевдонім українського поета, прозаїка, публіциста, перекладача Івана Савича Лук'яненка. У книзі портретів «Розвідники весни» автор згадує письменників, з якими доводилося зустрічатися в різних умовах: і в мирний час, і на війні, і під час перебування у таборі. В основу портретів письменник поклав спогади про зустрічі, бесіди, спільну діяльність з талановитою особистістю. Об'єднані автором в єдиний цикл, вони наче доповнюють один одного, складаючи художньо цілісну книгу. Подаючи образ конкретної реальної людини, літературні портрети разом з тим прояснюють і своєрідність особистості самого Савича, його погляди на життя, літературу.

У літературних портретах Іван Савич, як правило, виділяє ті сторони обдарування письменника, які були духовно близькі йому самому. У рецензії на книгу в газеті «Ворошиловградская правда» П. Євтеєв також відзначив таку духовну схожість: «При читанні книги мене не покидало відчуття спорідненості душ автора і тих, про кого він оповідає» [1, с. 4]. Працьовитість, вміння долати труднощі, допомога людям — це ті якості, які найбільше цінував Іван Савич і хотів зосередити на них увагу

читача. Звучні самі назви багатьох портретів — «Добротворець, Людина» (про Павла Байдебуру), «Вчений і поет — нащадок Григорія Сковороди» (про Віктора Василенка), «Донбасівський чемпіон» (про Юрія Чорного-Діденка) та ін.

При створенні портретів Іван Савич притримується вільної композиції. Окремі його твори структурно не поділяються на частини («Дякуючи Рильському...», «Зустріч з Ярославом Сміляковим», «Юрій Івакін», «В гостях у Олени Журливої», «Вчений і поет — нащадок Григорія Сковороди» про Віктора Василенка, «Крізь суворі випробування» про Юрія Сліпка та ін.).

Деякі портрети поділяються на розділи, для того щоб показати зміну дій, час, який може віддаляти одну подію від іншої («Спогад про Івана Ле», «Добротворець, Людина» про Павла Байдебуру, «Про Олексія Каплера, друга по нещастю»). Так, у портреті «Спогад про Івана Ле» рубрикація потрібна для того, щоб зосередити увагу читача на зустрічах із письменником. Портрет поділяється на три розділи: 1-й розділ — заочне знайомство з письменником через його творчість; 2-й — перша зустріч з Іваном Ле; 3-й розділ — зустріч з письменником через 10 років.

Є у книзі портрет, що складається з частин, тематичні заголовки яких характеризують зміст центральної події («Чи думалося хлопчині» про Володимира Сосюру).

Однієї схеми створення портретів немає, але деякі спільні особливості їх побудови виділити можна. Часто письменники, починаючи розповідь про ту чи іншу людину, говорять про першу зустріч з нею. Іван Савич також низку портретів починає з опису знайомства з письменником. Розповідаючи про Юрія Сліпка, автор на початку твору говорить про зустріч з ним у луганському відділенні Спілки письменників. Знайомством розпочинається і портрет Олексія Каплера.

Оповідь про інших діячів автор починає з показу свого ставлення до цієї людини або ставлення до неї друзів, знайомих, колег. Так, починаючи розповідати про Юрія Івакіна, письменник говорить, що коли почує чи десь на обкладинці побачить його ім'я, «на серці у мене теплішає, світ ясніє, сказати б, яснішає, відчувається радість буття» [4, с. 71]. На почат-

ку оповіді про Дмитра Пойду говорить про ставлення земляків до односельчанина: «Проте, Дмитра Павловича Пойду знали і шанували всі трудівники Новопсковського району на Луганщині, знали його в області і поза межами її, і його життя та праця, зокрема поетична, здавалися людям своєрідним подвигом» [4, с. 138]. Після таких рядків читач вже налаштований на сприйняття образу неординарної особистості, і це відчуття не покидає його до кінця твору.

Але більшість портретів Івана Савича починається тим, що автор говорить про попереднє знайомство із творчістю письменника та подає враження від неї, а потім уже говорить про особисту зустріч з людиною. Так, ще у профшколі автор прочитав твір «Комсомолец. Балада» Володимира Сосюра, і цей твір міцно ввійшов у його життя. Уже у 20-ті роки, як зазначає автор, Володимир Сосюра виявив себе найсильнішим ліриком і його поезія долинула до далекого поліського виселку Будьонного, де жив Іван Савич. За деякий час були коротенькі зустрічі з відомим поетом, а справжнє знайомство відбулося у 1947 році.

Знайомству з іншим відомим поетом Максимом Рильським передувало прочитання всіх його поетичних збірок. Перед тим, як познайомитися з Іваном Ле, автор говорить про захоплення книгою «Роман Міжгір'я». Знайомство з творчістю розпочинає і портрети Павла Байдабури, Віктора Близнеця та інших літераторів.

Враження від творчості відкриває портрет Євгена Летюка. Автор з особистого досвіду знав, що значить бути шахтарем, і вірші Летюка про небезпечність праці гірників, про шахтарську каску, яка схожа на солдатську, глибоко його хвилювали. До речі, і Євген Летюк перше своє враження про Івана Савича мав саме з його віршів. Про це він говорить у статті до 60-річчя поета. Це сталося навесні 1956 року, коли Євген Летюк працював у редакції газети «Комсомолец Донбасса». Напередодні Міжнародного жіночого дня його вразив надісланий поштою вірш невідомого поета про молоду матір. Цей «дзвінкий і прозорий, як кришталь» вірш був надрукований, так само потім були надруковані й інші поезії цього авто-

ра. Вірші Савича були «життерадісні, замріяні, проникнуті глибокими філософськими роздумами, часом веселі й лукаві» [3]. Тому й уявляв його Летюк двадцятилітнім юнаком з рвучким і темпераментним характером. А у 1957 році сталася зустріч двох письменників, і Євген Летюк побачив «людину середнього віку, спокійну і врівноважену, людину, що немало пережила і скроні якої обсіла паморозь передчасної сивини» [3, с. 79]. А далі були в них ще зустрічі, розмови, знайомства з творами, які й надихнули Івана Савича на створення портрета Євгена Летюка.

При створенні літературного портрета автори використовують різні прийоми: подають біографічні відомості про людину, описують зовнішність, показують людину у побуті, на роботі, у взаєминах з друзями, колегами, намагаються передати мову, уподобання людини. На думку Є. Тагера, «...у літературному портреті образ розкривається за допомогою цілої системи «жестів», що його характеризують, починаючи з жестів у власному значенні слова... і закінчуючи деталями поведінки та епізодами, трактованими не динамічно, не в якості необхідних ланцюгів дії, що розвивається, а характеристично, тобто в ролі свого роду виразних «жестів» персонажа, що розкривають його сутність» [5, с. 151]. Порядок елементів може змінюватися, окремі деталі можуть бути відсутні. Розповіді про зустрічі, бесіди з письменниками іноді перемежуються з аналізом окремих творів даних літераторів. Літературний портрет — це такий жанр, який синтетично узагальнює всі знання про конкретну людину, включаючи її біографію, твори, ставлення до неї сучасників і самого автора.

Іван Савич створює літературні портрети за загальними законами цього жанру. Для автора не важлива хронологія розповіді, події подаються мозаїчно, нанизуються одна на одну. У рецензії П. Євтеєва стосовно книги Івана Савича є таке висловлювання: «І все-таки читати книгу цікаво, недивлячись на її фрагментарність» [1, с. 4]. Фрагментарність жодною мірою не може бути недоліком таких творів, адже саме вона, як довели літературознавці (В. Барахов, Є. Тагер, В. Гречнев), і є основною ознакою літературного портрета як жанру. Іван

Савич подає фрагменти біографії письменника, здебільшого шукає одну-дві характерні індивідуальні риси людини, з багатьох зустрічей обирає лише деякі, але саме такий ретельно відібраний матеріал показує непересічність, індивідуальність людини, про яку він говорить.

Для показу цілісного образу людини Іван Савич іноді вдається до передачі її зовнішного вигляду. У портретах немає розгорнутого змалювання зовнішності героя. Буває, що зовнішній вигляд потрібен автору, щоб прояснити певну ситуацію. Так, у першу зустріч з Сосюрою Савич навіть не знав, хто цей молодий чоловік, якого вони з другом Пилипом Рудем побачили в будинку Блакитного і на якого спочатку навіть розсердилися за те, що консультант переключив на нього свою увагу. Але за деякий час цей чоловік справив на друзів приємне враження, у нього було «обличчя вродливе, карі очі трохи стомлені, голос такий м'який та приємний» [4, с. 6], що хлопці вже й не гнівалися. Не відрізняється детальністю й опис зовнішності Сосюри під час опису другої зустрічі: «тепер він імпазантний, молодистий, красивий, по-олімпійському спокійний» [4, с. 8].

Іноді Савич не використовує прямого опису, є деякі порівняння, що дають нам можливість уявити описувану людину. Так, Павла Байдебуру письменник показує як високого, сильного чоловіка, «з якого можна було б писати портрет кошового атамана Запорозької Січі, якби тільки на гордо поставленій голові красувався пишний оселедець» [4, с. 34]. Немає опису зовнішності, зросту, але з порівняння з кошовим запорізьким отаманом перед нами постає висока, мужня духом людина.

Про Віктора Близнеця читаємо: «Круглови́де, дещо блідувате обличчя, повні красивого малюнку вуста, десятикласницький чубчик часом спадав на високе чоло» [4, с. 108], і ось перед нами виникає образ дитячого письменника, людини, у вигляді якої і в зрілому віці було щось юнацьке.

Показ душевного стану, характеру людини через очі — характерна деталь у побудові портрета для багатьох письменників. У портретах Іван Савич також акцентує увагу на очах героя. Про Максима Рильського він говорить: «От тільки

ки очі. Здається все вони бачать, все знають, і якась лукавинка грає в тих очах» [4, с. 15]. Очі Косматенка, за словами автора, «випромінювали тепло, прихильність і доброзичливість» [4, с. 125]. Коли автор разом з іншим поетом Іваном Світличним поїхав у Новорозсош знайомитися з Дмитром Пойдою, то з усіх гостей вони відразу виділили потрібну людину: «...на нас зачудовано дивився глибокими карими очима чорночубий худорлявий хлопець» [4, с. 143]. Враження автора спрямовує увагу на яскраві деталі у зовнішності людини, тим самим читацьке ставлення багато в чому визначається почуттями автора-портретиста. Олена Журлива на час зустрічі з письменником — «...маленька, тоненька, як дитина, висушена тяжкою хворобою. Обличчя теж стало мовби дитячим, тільки воно було покрите густою сіткою зморшок, одразу й не помітних. Очі — в глибоченних чорних западинах. Зверху ковдри лежали старечі засушені руки, точніше б сказати — рученята» [4, с. 99]. Це змалювання хворої людини, яку побачив автор. Ця людина лежала в ліжку в кімнаті, і в цій кімнаті автор зустрів спочатку суворий погляд Шевченкових очей з портрета, печально-привітні очі Лесі Українки, і, нарешті, «величезні, дуже скорботні, дуже розумні» [4, с. 99] очі поетеси Олени Журливої. Ці лаконічні, але в той час вагомі деталі допомагають глибше розкрити не тільки стан хворої людини, але й мудрість, розум поетеси, твори якої вразили Івана Савича ще у юнацькі роки. Авторська позиція формує портрет, акцентує увагу читача на тих чи інших рисах, які можуть якнайвиразніше передати характер героя.

У кожному літературному портреті Савича вирішується особливе художнє завдання. Звертаючись до світлого образу Максима Рильського, Савич з вдячністю згадував про ту участь, яку взяв у його становленні як письменника та в долях інших людей цей майстер літератури. Останній абзац у портреті звучить з деяким пафосом: «...дякуючи Рильському, великому поетові, великій людині, що з лагідним усміхом життєлюбця ішла по землі, щедро засіваючи її ниви чисти зерном Прекрасного» [4, с. 19].

Слова подяки звучать і в літературному портреті Анатолія Косматенка, який був першим редактором творів Савича. Десятий рядок найвідомішого сонета Савича «Смерть Петрарки», змінений Анатолієм Косматенком, для Савича залишився дорогим подарунком і вічною пам'яттю про близьку людину.

Портрет Дмитра Пойди показує мужність, силу талановитого поета, який з дитячих років страждав на поліомієліт, але знайшов в собі сили вивчитися самотужки і стати письменником. Про Тараса Рибаса Савич говорив, що «хочеться дати деякі штрихи до його портрета як особи, характеру, людини» [4, с. 130], і йому вдається показати зовнішню і внутрішню інтелігентність Рибаса, уміння слухати, прагнення допомогти людям.

У кожному портреті автор намагається створити образ людини з емоційних вражень від зустрічей і бесід з нею, при цьому відбираються окремі фрагменти, що найяскравіше відбилися в пам'яті. Іноді письменник користується матеріалами, отриманими не тільки з власних спостережень. Дещо він міг почути особисто від людини, про яку розповідає, окремі епізоди міг дізнатися від її знайомих, і це він відтворював з надзвичайною майстерністю портретиста.

Є у книзі Івана Савича портрет Юрія Сліпка. Відомостей про цього талановитого письменника із складною долею обмаль, і літературний портрет дає можливість більше дізнатися про цю особистість. Після сцени знайомства з уже немолодим поетом, Савич робить екскурс у його дитинство: «Юрко з дитинства був закоханий в усе прекрасне. Заграють десь музики, залунає дівоча пісня, защебечуть пташки — і завмирало серце, і самому хотілося співати про долю, що «водою запливла», про вдову, що «брала льон дрібненький», або ж наслідувати жайворонковий спів чи бринькати на тугу натягнутому обривковій струни, який десь дістав Ярошенків Сашко та й продав за цукерку» [4, с. 86]. Ми розуміємо, що письменник не міг бути свідком зображених подій, але закони портретного жанру не забороняють таких відступів, дозволяють користуватися матеріалами, відомостями, отриманими від інших людей,

з документальних матеріалів, автобіографічних творів та ін. Зображуючи внутрішній світ людини і відбираючи для цього необхідні факти, Савич довіряв власній інтуїції. Він створював образ людини через поєднання вражень від зустрічей і бесід з нею, від читання її творів, від того, що він про неї чув. Іван Савич говорить про захоплення Сліпком у дитинстві малюванням, поезією, про початок віршування у Бреусівській семирічці. Далі ми дізнаємося, що поет навчався у Кіровоградській художній профшколі і входив до редколегії стінної газети. Савич говорить про роботу Юрія Сліпка у Козельщанській райгазеті, у Дніпропетровській газеті «Зоря». Молодий поет активно друкувався, працював, поки тоталітарний режим не закинув його на тривалий термін ув'язнення до Колими, де він був «і вантажником, і теслею, і лісорубом, і золотодобувачем» [4, с. 88]. Після повернення оселився у м. Кіровськ Луганської області, де поступово відновив літературну діяльність. Після виходу книжки «Пролог до життя», появу якої Савич назав подією в літературному житті Луганщини, Сліпка прийняли до Спілки письменників. У портреті Сліпка автор вдається і до аналізу його творчості, що відіграло роль у розкритті образу літератора.

Життєвий і літературний досвід допомагають Савичу у невеликих за обсягом портретах відтворити живі образи. При змалюванні характеру автор намагається бути об'єктивним. Але, як зазначають дослідники, зокрема Л. Кричевська: «Портрет героя, як і образ у цілому, несе в собі симпатію або антипатію автора, яка може бути виражена явно, в особливих авторських коментаріях, зауваженнях, розсипаних у тексті твору, або приховано, у підборі деталей портрета, у співставленнях, у самому тоні опису» [2, с. 11]. У всіх портретах, створених Савичем, ми бачимо прояв пошани, теплоти до людини, яку він зображує. Портрет Володимира Сосюри закінчується реченням, в якому автор говорить, що йому в дитинстві навіть не думалось, що в житті випаде «велике щастя — спілкуватися з самим Володимиром Сосурою» [4, с. 13]. Важке перебування у північному таборі зігрівала дружба з Олексієм Каплером: «...Полярною

зіркою сяють в моїй пам'яті зустрічі з Каплером» [4, с. 60]. У портреті Юрія Івакіна Іван Савич використовує прийом обрамлення, текст починається і закінчується словами поваги, всередині твору — тільки найкращі характеристики цього літературознавця: належав «до справжніх студентів-інтелігентів», «любив Юра і добре знав образотворче мистецтво», його квартира «схожа на музей образотворчого мистецтва», «цей енциклопедично освічений чоловік», «кожне його слово мало вагу, було сповнене глибоким змістом», «іваківський гумор особливий, оригінальний, абсолютно нічим не схожий на гумор інших українських письменників», його пародії такі, що «читаєш — не начитаєшся» та ін.

Книга «Розвідники весни» не розгортає події послідовно, літературні портрети самостійні по відношенню один до одного, але певна хронологія і образ автора-оповідача створюють художнє ціле з цих портретів. З творів, які репрезентують образи окремих особистостей, можна дізнатися і біографічні відомості про самого автора. Саме із зустрічей з конкретними людьми, з участі у різних подіях стають відомими і факти його біографії. До війни Іван Савич закінчив Харківський інститут журналістики, а потім філологічний факультет Київського університету і почав роботу викладачем української літератури Кременецького учительського інституту. Під час війни його мобілізували на фронт. У боях був тяжко поранений і в такому стані потрапив в полон, з якого був визволений Радянською Армією. Приїхав у Старобільськ і знову розпочав учителювати. А за деякий час за те, що був у полоні, його заарештували і відправили уже у сталінські табори. Поневіряння в Комі АРСР сильно далосся знаки, автор говорить і про тяжку операцію на кишечнику та тривалий реабілітаційний період. За декілька років був звільнений і реабілітований. Знову повернувся до Старобільська і працював учителем мови і літератури, займався творчою роботою. Це стисла біографія, яку можна дізнатися з невеликих портретів тих людей, яких автор описує у книзі. Крім того, стають відомими й епізоди творчої біографії — вихід першої збірки, участь у письменницьких нарадах та ін. Таким чином, у літе-

ратурних портретах Савича, з одного боку, показано індивідуальну особистість, а з іншого — відтворено епізоди життєвої і творчої біографії самого автора.

Отже, літературні портрети українського письменника Івана Савича мають мемуарну основу, хоча Савич не завжди пише про ті події, свідком яких він був сам. Невеликі за обсягами, але дуже місткі за змістом, портрети передають своє бачення людини, своє розуміння її таланту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Евтеев П. В духе откровенности / П. Евтеев // Ворошиловградская правда. — 1987. — 19 августа. — С. 4 (Книги земляков).
2. Кричевская Л. И. Портрет героя: пособие для учителей-словесников и студентов гуманитарных вузов / Л. И. Кричевская. — М. : АО «Аспект Пресс», 1994. — 186 с.
3. Летюк Є. А пісня співатиметься... [До 60-річчя українського поета І. Савича] / Є. Летюк // Донбас. — 1973. — № 6. — С. 78–79.
4. Савич І. С. Розвідники весни : оповідання / І. С. Савич. — Донецьк : Донбас, 1990. — 159 с.
5. Тагер Е. Б. Жанр литературного портрета в творчестве Горького // Избранные работы о литературе / Е. Б. Тагер. — М. : Советский писатель, 1988. — 512 с.